

УДК 821.161.2:81

DOI DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/99-1-61>

Костянтин ГОЛОБОРОДЬКО,

orcid.org/0000-0001-6004-4003

доктор філологічних наук, професор,

директор

Навчально-науковий інститут української філології імені Г.Ф. Квітки-Оснoв'яненка

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

(Харків, Україна), *konceptikos@gmail.com*

ТРИНАДЦЯТЬ БАНЬ І П'ЯТСОТ ЦЕРКОВ: РИТОРИКА РОЗГОРТАННЯ В ТРАКТАТІ «СПОСІБ ОСАДИ» ЙОСИПА ВЕРЕЩИНСЬКОГО

У статті проаналізовано риторичну будову трактату Йосипа Верещинського «Спосіб осади Нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства» (Краків, 1595) як зразка ранньої релігійно-політичної прози на переході від пізньоренесансного *ornatus* до сарматського бароко. На матеріалі тексту, прочитаного крізь систематику елокуції у викладі Мирослава Королька (1990) та Єжи Зьомека (2000), послідовно описано тропічний шар (метафора, перифраза, антономазія, гіпербола, алегорія, параліпсис), фігури слів і синтаксис (анафора, перелічення, нагромодження, полісиндетон, градація, латинсько-польський макаронізм) і фігури думки (апострофа, екскламація, гіпотипозис, сермоцинація, сентенція). Стверджується, що сукупно ці засоби підпорядковані двом функціональним домінантам – ампліфікації (кількісному розгортанню теми) та інтенсифікації (якісному напруженню пафосу й аксіологічної оцінки). Легітимізаційну вагу їм надає прецедентний шар: біблійні, патристичні, антично-історичні та польсько-середньовічні локуси, що функціонують одночасно як *sedes argumentorum* (сховища аргументів) у класичній риторичній та як прецедентні феномени в сучасному термінологічному розширенні. Окремо описано випадок риторичної гри з *topos* Київ – Троя через фігуру параліпсис: експліцитне заперечення троянського уподібнення активує сам *topos* задля перепису Києва в римсько-колонізаційний реєстр імперських колоній. Підкреслено, що риторичні фігури «Способу осади» діють не як ізольовані одиниці каталогу, а як вузли інструментального шару, у якому окремий риторичний хід часто реалізує дві чи навіть три операції водночас. Запропоноване дослідження ілюструє продуктивність застосування класичного апарату елокуції до політико-публіцистичної прози Верещинського й закладає підстави для подальшого порівняльного аналізу його риторичної манери в інших творах.

Ключові слова: риторична елокуція, ампліфікація, інтенсифікація, тропи, фігури, барокова релігійна проза, прецедентність.

Kostiantyn HOLOBORODKO,

orcid.org/0000-0001-6004-4003

Doctor of Philology, Professor,

Director

H.F. Kvitka-Osnovianenko Educational and Research Institute of Ukrainian Philology

of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

(Kharkiv, Ukraine), *konceptikos@gmail.com*

THIRTEEN BATHS AND FIVE HUNDRED CHURCHES: THE RHETORIC OF DEPLOYMENT IN THE TREATISE “THE METHOD OF SIEGE” BY YOSYP VERESCHYNSKY

The article analyses the rhetorical structure of the treatise *Sposób osady nowego Kijowa i ochrony niegdy stolice Księstwa Kijowskiego* (Kraków, 1595) by Józef Wereszczyński as a specimen of early religious-political prose at the transition from late Renaissance *ornatus* to Sarmatian Baroque. Drawing on the systematics of *elocutio* as expounded by Mirosław Korolko (1990) and Jerzy Ziomek (2000), the study describes in turn the tropic layer (metaphor, periphrasis, *antonomasia*, hyperbole, allegory, *praeteritio*), figures of speech and syntax (anaphora, enumeratio, congeries / *synatroismós*, polysyndeton, gradatio, Latin-Polish macaronism), and figures of thought (apostrophe, exclamatio, *hypotyposis*, *sermocinatio*, *sententia*). It is argued that these devices collectively serve two functional dominants – *amplificatio* (quantitative expansion of the theme) and *intensificatio* (qualitative intensification of pathos and axiological evaluation) – with the legitimating weight provided by a precedential layer: biblical, patristic, classical-

historical and Polish medieval loci functioning simultaneously as sedes argumentorum in classical rhetoric and as precedential phenomena in the contemporary terminological expansion. Special attention is paid to the rhetorical play with the Kyiv-Troy topos through the figure of praeteritio: the explicit denial of the Trojan analogy activates the topos in order to rewrite Kyiv into the Roman colonial register of imperial coloniae. It is emphasised that the rhetorical figures of Sposób osady operate not as isolated catalogue units but as nodes of an instrumental layer in which a single rhetorical move often realises two or even three operations simultaneously. The study illustrates the productivity of applying the classical apparatus of elocutio to the political and publicistic prose of Wereszczyński and lays the foundation for subsequent comparative analysis of his rhetorical manner in his other works.

Key words: rhetorical elocutio, amplificatio, intensificatio, tropes, figures, Baroque religious prose, precedence.

Постановка проблеми. «Спосіб осади Нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всілякої небезпеки без накладу його королівської милості і кошту коронного» (Краків, 1595) – гібридний за жанром текст київського римо-католицького єпископа і сецеховського опата Йосипа Верещинського (бл. 1532 – 1598), формально адресований посланцям на майбутній краківський сейм. Поєднуючи риси послання, сеймової мови, проєктної записки і парламентського меморандуму, твір становить одну з найрозгорнутіших політико-релігійних візій Києва кінця XVI ст. Окрім ідейно-програмного шару – повернення Києву статусу столярного міста через переселенську колонізаційну реформу – «Спосіб осади» виявляє виразно риторичну будову: екфрасичне розгортання образу київської Софії, реєстри прав і вольностей, ланцюги історичних колоній, біблійні цитати, патристичні авторитети, латинсько-польські макаронізми, ритмічні переліки.

Попри очевидну літературно-риторичну вартість, цей словесний шар тексту досі не одержав систематичного опису крізь призму класичної риторики. Дослідницька увага концентрувалася навколо ідейно-політичного змісту твору, питань джерел і компіляції, біографічного контексту автора, тоді як третій канон риторики – *елокуція* – і насамперед його провідні стилістичні операції *ампліфікація* (*amplificatio*) та *інтенсифікація* (*intensificatio*) залишилися поза аналітичним фокусом. Лакуна тим відчутніша, що саме на цих двох операціях – кількісному розгортанні (переліки, каталоги, нагромадження прикладів) та якісному напруженні (гіпербола, екфрасис, емоційні викрики) – будується перформативна сила тексту, який мав переконати сеймову аудиторію в потребі коштовної фортифікаційно-колонізаційної реформи. Звідси впливає основне дослідницьке питання статті: як риторика розгортання функціонує у «Способі осади» як цілісна система елокуції?

Аналіз досліджень. Польська медієвістика виявляє стале зацікавлення Йосипом Верещинським від кінця XIX ст. (піонерські розвідки С. Пташицького; Ptaszycki, 1879) до сучасних сту-

дій А. Сіткової, яка в монографії 2006 р. та серії пізніших розвідок (Sitkova, 2006; 2012; 2014; 2015) систематично описала джерельну базу його творів і показала, що Верещинський не пасивно компілював чужі тексти, а вносив до них «зміни абрєвіаційного, ампліфікаційного та субституційного характеру» (Sitkova, 2015: 9). Це формулювання активує саме той інструментальний шар, який є предметом нашого зацікавлення; проте Сіткова свідомо обмежує спостереження проповідницько-моралізаторськими творами, залишаючи політичні твори, до яких належить «Спосіб осади», поза дисциплінарною рамкою своїх студій. Українська медієвістика (В. Шевчук (Шевчук, 2004: 180–190), П. Сас (Сас, 1993), М. Антонович (Антонович, 1942), В. Литвинов (Литвинов, 2000)) підходить до Верещинського з ідейно-державотворчої перспективи: «Спосіб осади» постає переважно як проєкт відродження Києва в статусі столярного міста і як ланка в розвитку політичної думки, але стилістично-риторичний апарат тексту й тут залишається поза аналізом.

Теоретико-методологічну рамку пропонованої студії складають дві праці польської історичної риторики: енциклопедичний посібник М. Королька «Sztuka retoryki» (Korolko, 1990), де *ампліфікація* представлена як окремий розділ стилістики, та «Retoryka opisowa» Є. Зьомека (Ziomek, 2000), у якій *елокуція* кваліфікується як одна з трьох основних частин риторичної майстерності й розгортається через систему тропів та фігур слів і фігур думки.

Метою статті є реконструкція риторики розгортання в «Способі осади» Й. Верещинського як системи елокуції, у якій тропи, фігури слів і думки, синтаксис та прецедентний шар підпорядковані двом ключовим стилістичним операціям барокової релігійної прози – *ампліфікації* (кількісному розгортанню теми) та *інтенсифікації* (якісному напруженню пафосу й аксіологічної оцінки). Відповідно до цієї мети послідовно описуємо тропічну тканину (підрозділ 2), систему фігур слів і синтаксису (підрозділ 1), функцію фігур думки (підрозділ 3) і роль прецедентного шару як матеріальної основи обох ключових операцій (підрозділ 4).

Виклад основного матеріалу. Аналіз риторичного апарату «Способу осади» вибудовуємо від інструментального шару до інтерпретаційного: спочатку розглядаємо засоби кількісного розгортання (*ампліфікацію*) – фігури слів і синтаксис; далі – засоби якісного напруження (*інтенсифікацію*) у тропічній тканині; далі – фігури думки як емоційно-аксіологічну надбудову; нарешті – прецедентний шар як матеріальну основу всіх трьох попередніх операцій.

1. Стилiстичнi засоби ампліфікації: переліки, синтаксис, макаронізм

М. Королько визначає *ампліфікацію* (*amplificatio*) як стилістичне розширення висловлювання, що полягає в «додаванні поширювальних слів до простого вираження» і реалізується через нагромадження синонімічних виразів, фігур та однотипних конструкцій (Korolko, 1990: 4.3.4.6). Серед головних механізмів він виокремлює *синотроїзм* (*synatroismós*, лат. *congeries*, «нагромадження») – вживання послідовності синонімічних або однотипних означень, що, за визначенням Королька, є «одним із головних способів ампліфікації» (Korolko, 1990: 4.3.4.4.47). За класифікацією Зьомека це фігури *per adiectionem* (додавання) (Ziomek, 2000), що у «Способі осади» утворюють структурний хребет тексту.

Найвиразніша форма – перелік юридичних пунктів, що формує **анафоричний** каркас другої половини твору в дидактично-юридичній функції:

Передусім це те, що Київ не тільки неволею, але і ґрунтами стиснутий... По-друге, необхідно щоб ті нові два поселення за прикладом теперішнього старого Києва було забезпечено таким же Магдебурзьким правом. По-третє, щоб вони були вільні на вічні часи (як теперішній Київ) від усяких податків і мита на кожному місці. По-четверте, щоби їм вільно було не тільки склади свої мати... [і так далі через дванадцять пунктів проекту] (Верещинський, 1595).

Структура «По-Н, щоб...» проходить через дванадцять пунктів проекту, утворюючи дидактично-юридичний реєстр сеймової промови.

Нагромадження (*Synatroismós / congeries*) найвиразніше реалізовано в сьомому пункті того ж переліку: *По-сьоме, щоб вільні були тримати свої броварні, винниці, солодівні, воскобійні, возівні, ваги, стригальні, м'ясні ятки, лої, шкiри, свічі, склади солі, лазні, різноманітні цехи* (Верещинський, 1595). П'ятнадцять зчеплених в одне дихання іменників – класичний приклад фігури, яку Королько визначає як «нагромадження аргументів, порівнянь, подібних реченневих конструкцій для виявлення і потенціювання почуттєвого клімату» (Korolko, 1990: 4.3.4.4.47). Подібну

функцію виконує перелік напоїв: *щоб усім можна було вільно шинкувати мускатом, мальвазією, вином, медом, пивом, горілкою та іншими шинками і торгівлею займатись на кожному місці* (Верещинський, 1595).

Воєнне устаткування подане **полісиндетон**ом – фігурою через надлишковий збір сполучників (Ziomek, 2000): *треба з міст вище названих, кожне місто духовне, з кожного десятка трьох міщан споряджати із рушницею, з шаблею, а крім того, з десяти фунтами пороху, а з чотирма копами олов'яних куль* (Верещинський, 1595). Повторюваний сполучник «а» / «з» утримує ритмічне дихання списку, перетворюючи стандартний військовий реєстр на ритмізовану формулу.

Особливу роль виконує **градація** (*gradatio*, інакше *клімакс*) – фігура контактного повторення в підкласі А₁ за класифікацією Зьомека (Ziomek, 2000), що нарощує семантичне напруження через ступеневу послідовність. Ланцюг колоніальних прецедентів вибудовано як наростання культурно-історичного авторитету: *Так оті старі міста Тирус і Сидон закладали нові осади, славу звідти собі збільшуючи і оборону могутнішу примножуючи. Так ота Дідона міщанка... припливши із немалими скарбами після вбивства свого мужа до Африки, місто Картаген на березі заклала. <...> Не згадую вже про Рим, який, коли розквітнув, не був також у тій мірі оспалим, аби підданими своїми з міст своїх міста інші новими колоніями не мав осаджувати, як вчинили римляни за цесаря Трояна... У такий же спосіб давніше Маркус Агріппа заснував нову колонію, яку ще і тепер звать колонія Агріппина* (Верещинський, 1595).

Окремим інструментом ампліфікації є латинсько-польський **макаронізм**. Стислі формули *consultere et me opponere* («дораджувати і протиставляти»), *pro finali* («остаточно»), *redemptio captivorum* («викуплення невільників»), *onus* («тягар») та ін. функціонують одночасно як лексичне інкрустування – *ornatus in verbis singulis* (оздобленість, що оперує одиничними словами) за класифікацією Зьомека (Ziomek, 2000) – і як перформативний показник натури біскупа-сенатора, що володіє двома кодами. Особливо показовою є інаугураційна формула, у якій латинський фрагмент уплетений в українсько-польську тканину присяги: *присягнув своєму пану consultere et me opponere на кожен занепад Річі Посполитої* (Верещинський, 1595). У класифікації Зьомека макаронізм лежить на пограниччі *варваризмів* (*barbarismus*) й *оздобленості* (*ornatus*): він виправданий («зміна з причиною») тоді, коли виконує функцію стилістичної значущості (Ziomek, 2000).

2. Тропеїчна тканина як засіб інтенсифікації (intensificatio)

Якщо *ампліфікація* відповідає за кількісне розгортання теми, то *інтенсифікація* – за якісне напруження її аксіологічного й емоційного заряду. Цю операцію забезпечує тропеїчна тканина. Троп, за визначенням Квінтіліана в переказі Королька, полягає в «перенесенні на ім'я чужого значення» (Korolko, 1990: 4.3.4.1) і належить до *ornatus in verbis singulis* – оздобленості, що оперує одиничними словами (Ziomek, 2000).

Серед тропів «Способу осади» провідне місце посідає **гіпербола**, що, за Корольком, полягає у свідомому перебільшенні ознак з метою посилення емоційного впливу (Korolko, 1990). У тексті вона реалізується в трьох регістрах. Числові гіперболи нанизуються одна на одну: *мав у собі, не враховуючи великим коштом змурованих, п'ятсот церков; той Київ мав ґрунту свого власного більше ніж на п'ятдесят миль польських; заледве їх насипали б копачі за п'ять раз по сто тисяч червоних злотих* (Верещинський, 1955). Числовий пафос підкріплено оцінковою гіперболою з найвищим ступенем порівняння в європейському масштабі: *воістину, як майже багато хто погоджується, що у всій Європі над храм, константинопольський і київський... в коштовності та чудовій роботі є неперевершені* (Верещинський, 1955). Окремий тип – зневажлива гіпербола, що описує деградацію київських напоїв через парадоксальну деталь: *з корчми своєї так добре варять пиво і шинкують, що коли б його козі налити в горло, то не дочекалася б і третього дня* (Верещинський, 1955).

Перифраза (лат. *circumlocutio*) – опосередкований опис предмета через його істотні риси замість прямого називання (Korolko, 1990: 4.3.4.1.8). У тексті вона виконує дві функції: латиномовного облагородження: *над славною рікою Дніпром, що впадає в Pontus Euxinus; коли in flore був Київ столичний; особливу грецьку церкву, що називали з грецької sanctae Sophiae, то є присвячену премудрості Божій і сакральньо-історичного дистанціювання: столиця колись славного князівства Київського; славної всього королівства Польського і славного колись князівства Литовського* (Верещинський, 1955).

Антономазія – заміна власного імені описовим виразом або, навпаки, вживання загальної назви замість власного імені (Korolko, 1990: 4.3.4.1.7) – позначає культурно-міфологічне підвищення: *на тому славному пагорбі мав свої розкішні палаци князь київський, іменем Київ названий... А друга гора також із природи своєї висока... носить назву Біскупської гори, або віддавна Щекавка,*

від князя Щека, рідного брата того ж князя Кия (Верещинський, 1955). Київ і Щека постають не як історичні постаті, а як легендарні «двох рідних братів», іменники-знаки доруських витоків Києва.

Метафора, яку Арістотель і Цицерон вважали за найважливіший і найуніверсальніший троп (Korolko, 1990: 4.3.4.1.1), у «Способі осади» працює у двох протилежних регістрах. У позитивному – фортечна: *вся земля Руська, але і вся Корона Польська, як за найліпшим муром, у безпеці від Москви завжди була* (Верещинський, 1955). У негативному – звірино-го зниження, реалізованого через каталог нечистих тварин. Найвиразніший пасаж описує наругу не лише над київськими святинями взагалі, але й персонально над київською Софією: *п'ятсот церков грецької релігії в самому Києві не тільки із землею зрівняв або в нівеч обернув, але й інші віддав і тепер... на кочовиська або на логовища ведмедям, вовкам, худобі, псам і брудним свиням. У такому ж стані і сама церква їхня в Києві митрополіча sanctae Sophiae... не меншу наругу від різних звірів, нечистих логовищ і нині терпить* (Верещинський, 1955). Тут метафора *логовище* з лексики дикого звірячого світу прикладена до сакрального простору; *брудні свині* подвоюють асоціацію нечистого. Це бінарне розрізнення метафоричної ваги структурує аксіологічну вісь усього тексту.

Алегорія – за класифікацією Зьомека, троп, що належить водночас до семантичних аномалій і до зв'язку «знак – предмет посилення», тобто розгорнутий метафоричний переказ (Ziomek, 2000) – реалізована у трактуванні Дана-Цераста, де біблійний образ (Бут. 49:17) переводиться в алегоричну схему «осаджений Київ = вуж-захисник вітчизни»: *отримають вічне над собою благословенство з добром нашим, слова Якова, патріарха ізраїльського, які дістав Дан, син його, від нього. Щоб у тій осідлості стали вже «вужем на дорозі», боронячи нас всіх від поганства, а на стежці стануть Церастезом (тобто чоловіком з двома головами), що кусав поганські копита кінські, «і його вужівець позад себе впаде* (Верещинський, 1955).

Окремий випадок – фігура *praeteritio/apophasis*, що полягає в декларативному пропусканні або запереченні теми, яке насправді її активує (Korolko, 1990): *Київ – місто здавна славне і до того ж старожитнє (а ніколи не був, як думають люди, Троєю), місцезнаходження маючи над славною рікою Дніпром, що впадає в Pont Euxynskyj* (Верещинський, 1955). Заперечення тут активує троянський топос саме своїм запереченням: Київ виводиться з міфологічно-ренесансної

рамки «сарматської Трої» – поширеного в польській літературі XVI – XVII ст. топосу, чию амбівалентність докладно описав Зьомек на матеріалі Кохановського (Ziomek, 2000) – і переписується в римсько-колонізаційний реєстр.

3. Фігури думки в системі емоційно-аксіологічного згущення

Фігури думки (*figuræ sententiarum*) у класифікації Зьомека – четвертий клас *ornatus* (оздоблення), що оперує не лексичним, а ширшим, концептуально-структурним рівнем висловлювання (Ziomek, 2000). За Корольком, на відміну від фігур слів, фігури думки «зберігають свою сутність незалежно від конкретного словесного вираження» (Korolko, 1990: 4.3.4.4). Центральне місце посідає фігура унаочнення *hypotyposis* (лат. *descriptio*) – «образне представлення подій», що, за Квінтіліаном у переказі Королька, «так пластично виражене словами, що відносимо враження, ніби радше щось спостерігається, аніж про щось чуємо» (Korolko, 1990: 4.3.4.4.31). У тексті ця фігура розгорнута як двочастинний контрастний екфрасис київської Софії. Позитивне розгортання архітектурного дива: *Київ у столичному замку мав особливу грецьку церкву, що називали з грецької «Софія» – тобто присвячену премудрості Божій. Храм цей збудовано за допомогою дуже великих коштів, так і не підрахованих. <...> зверху він був увінчаний дванадцятьма банями, а тринадцята баня на зразок ліхтарні змурована над серединою церкви, з великою внутрішньою оздобою мозаїчними камінцями, такі ж багаті на різноманітні фарби постаті чотирьох євангелістів і інших апостолів, що були майстерно вправлені* (Верещинський, 1595).

Негативне контрастне розгортання тієї самої матерії (вже цитоване вище): храм, що «не тільки худобою і кіньми, псами і свиньми логовищем осквернений». Бінарна структура «слава ↔ руїна» дає текстові не лише гостру візуальність, а й аксіологічний рельєф, що сам по собі є аргументом.

Апострофа – фігура думки, що, за Корольком, полягає в безпосередньому звертанні промовця до особи (Korolko, 1990: 4.3.4.4.9) – структурує діалогічну вісь тексту. Вона відкриває твір словами «Милостиві панове браття!» і рекурентно повертається на швах композиції: *Дійсно, милостиві панове браття, не є це нові справи на світі, бо і у поган, як і між людом Божим, місця пусті або пограничні людьми героїчними... цесарі, королі і Річ Посполита осаджували* (Верещинський, 1595).

Exclamatio (грецьке *eophónesis*) – фігура, що конструюється у формі окличного речення і служить «для вираження раптового зворушення,

демонстрації відрази й ненависті, похвали, смутку тощо» (Korolko, 1990: 4.3.4.4.18) – у «Способі осади» виявляється в раптових емоційних вибухах, що розставляють цезури в місцях найбільшого аксіологічного контрасту: *А коли б для осадження міста Києва виявилися зайві люди, тоді Його Королівської Милості піддані мають посилатися на осаду інших порожніх місць королівських, яких є, ах жаль, немало на Україні* (Верещинський, 1595); *«щоб у тому, як мовлю, порожньому краї не тільки шана і слава Божя через народ польський, за такою причиною моєю, завітла, яка, ох, на жаль, є непомалу опізніла* (Верещинський, 1595).

Sermocinatio (грецьке *etopia / prosopopeia*) – фігура думки, що «полягає у вкладанні в уста іншої особи мови або висловлювання тієї особи, яку має оцінити» (Korolko, 1990: 4.3.4.4.28) – головна риторична машина авторитету в «Способі осади». Послідовно «промовляють» апостол Павло до римлян (Рим. 15:1–3) і до галатів (Гал. 6:2): *Ми, сильні, повинні нести слабості безсилих, а не собі догоджати... Носить тягарі один одного і так виконаєте закона Христового* (Верещинський, 1595); апостоли через постать Агава: *Бо коли Агабус, прийшовши до Антіохії, пізнав через Духа, що мав прийти великий голод на всю земну округу, тоді апостоли, злому вчасно запобігаючи, порадились поміж собою...; святий Амвросій двома гномічними максимами: *ornamentum sacramentorum est redemptio captivorum* та *Medius est ante tempus, quam post vulneratam causam remedium quaerere*; Овідій двовіршем: *Початком отожд кожний ліпши запобігай, / А на пізні ліки відтак не налягай!* (Верещинський, 1595). Останні три групи цитат функціонують одночасно як *sententia / gnome* – короткі гномічні формули, що, за визначенням *Rhetorica ad Herennium* у переказі Королька, «коротко повчають, або що є, або що бути повинно в житті» (Korolko, 1990: 4.3.4.4.30), згущуючи ширшу аргументацію в мнемонічно стислий пункт.*

4. Прецедентний шар як матеріальна основа розгортання та напруження

Залишається питання: на чому ж розгортається *ампліфікація* і чим напружується *інтенсифікація*. Відповідь: на прецедентному шарі, зокрема біблійних, патристичних, античних і польсько-середньовічних локусів, що працюють одночасно як топоси (*sedes argumentorum* – «вмістилища аргументів» у класичній риторичній теорії, що, за Зьомеком, становлять змістовний резерв риторичної інвенції (Ziomek, 2000) і як прецедентні феномени в сучасному термінологічному осмисленні. О. Селіванова визначає прецедентні феномени як «компоненти знань, позначення та зміст яких добре відомі представ-

никам певної етнокультурної спільноти, актуальні й використані в когнітивному й комунікативному плані» (Селіванова, 2006: 492–493). У ширшій теоретичній перспективі цей механізм продовжує лінію інтертекстуальної теорії Ж. Женетта, який у «Палімпсестах» виокремив п'ять типів транстекстуальних відношень, зокрема *інтертекстуальність* (явну цитату, плагіат, алюзію) та *гіпертекстуальність* (трансформацію одного тексту через інший) (Genette, 1982: 7–14), і водночас вписується в горизонт теорії культурної пам'яті Я. Ассмана з її розрізненням «комунікативної» (обмеженої 3–4 поколіннями, усної) та «культурної» (інституційно зафіксованої через канонічні тексти, ритуали й сталі образи) пам'яті (Assmann, 1992: 48–66). Прецедентний шар «Способу осади» функціонує одночасно у двох вимірах: як інтертекстуальна гра з канонічними фрагментами Святого Письма, патристики й античних авторів (вимір Женетта) та як актуалізація культурної пам'яті польсько-латинського християнства, до якої апелює Верещинський (вимір Ассмана).

Прецедентний резерв «Способу осади» структурується чотирма прошарками. **Біблійний** – дискретніший за обсягом, але вищий за авторитетом: Рим. 15:1–3, Гал. 6:2, Дії 11:28, Бут. 49:17, мобілізовані через *sermocinatio* і алегорію Дана-Цераста. **Патристичний** – двома Амвросієвими максимами, що санкціонують сенаторську поведінку біскупа моральним авторитетом отців. **Антично-історичний** – найдовший і структурно найважливіший: вже описаний ланцюг Тир / Сидон → Дідона → Атени → Філіп → Рим / Траян → Марк Агріппа, що легітиміє переселенську колонізацію Києва прецедентом імперських *coloniae*; до нього долучаються Овідіїв двовірш як античний поетичний голос і покликання на історика Силія як історіографічний реєстр. **Польсько-середньовічний** – «свій» дзеркальник: святий Яцек Одровонж як католицький апостол Києва XIII ст., Краків зі Страдомом і Казимиром як масштабний еталон для нових київських валів.

Окремим випадком є топос **Київ–Троя**: його обхід через експліцитне заперечення є водночас прийомом тропічним (*praeteritio* / *apophasis*) і прецедентним. Якщо ренесансна Польща читала «коня троянського» як похвальний топос (Ziomek, 2000), то Верещинський виносить Київ з троянсько-міфологічного реєстру взагалі: Київ йому потрібен як римська колонія, а не як друга Троя. Таким чином, прецедентність у «Способі осади» не є декоративним нашаруванням, а становить саму матеріальну основу стилістичних операцій: переліки колоній – матеріал *amplificatio*, цитати авторитетів – матеріал *sermocinatio*, біблійні але-

горії – матеріал тропічного *intensificatio*. Без цього шару текстові не було б тіла, яке належить розгортати й напружувати.

Висновки. Аналіз риторичного апарату трактату «Спосіб осади» (1595) Йосипа Верещинського крізь призму класичної теорії елокуції у викладі М. Королька та Є. Зьомека умовляють чотири взаємопов'язані висновки.

По-перше, словесна тканина твору не є випадковим набором декоративних оздоб, а становить координовану систему, у якій тропи, фігури слів, фігури думки і синтаксичні засоби підпорядковані двом ключовим стилістичним операціям – ампліфікації (*amplificatio*; кількісне розгортання теми) та інтенсифікації (*intensificatio*; якісне напруження пафосу й аксіологічної оцінки). Ця пара функціональних домінант пронизує текст наскрізно: дванадцять пунктів проекту, п'ятнадцять зчеплених ремесел, ланцюг колоніальних прецедентів реалізують першу операцію; п'ятсот церков, гіперболи європейської неперевершеності, метафори звіриної профанації – другу.

По-друге, риторичні фігури працюють у тексті не як ізольовані одиниці каталогу, а як вузли інструментального шару. Окремий риторичний хід часто реалізує дві чи навіть три операції водночас: алегорія Дана-Цераста є одночасно тропом (метафорою з біблійним джерелом), фігурою думки (*sermocinatio*, що вкладає слова в уста патріарха Якова) і прецедентним знаком (актуалізованим топосом Бут. 49:17). Подібну багатшаровість виявляє і ланцюг імперських колоній (Тир / Сидон → Дідона → Атени → Філіп → Рим → Агріппа), що працює водночас як *gradatio*, як *enumeratio* і як топічний резерв (*sedes argumentorum*).

По-третє, прецедентний шар – біблійний, патристичний, антично-історичний і польсько-середньовічний – не є зовнішнім нашаруванням, а становить саму матеріальну основу обох ключових операцій. Без цього резерву текстові не було б тіла, яке належить розгортати й напружувати: переліки колоній – матеріал *amplificatio* (ампліфікації); цитати авторитетів – матеріал *sermocinatio* (чуже мовлення); біблійні алегорії – матеріал тропічного *intensificatio* (інтенсифікації). Особливо показовим у цьому сенсі є випадок топосу Київ – Троя, обхід якого через *praeteritio* (маніпуляція запереченням, яке порушується з прагматичною метою) демонструє свідому риторичну гру з прецедентами: Верещинський виводить Київ із міфологічно-троянського реєстру задля переписування його в римсько-колонізаційний.

По-четверте, стилістичний профіль «Способу осади» дозволяє говорити про текст як про зразок

ранньої релігійно-політичної прози на переході від пізньоренесансного *ornatus* до сарматського бароко. Дисципліна періоду, парламентська адресація, ренесансна антична топіка співіснують у ньому з бароковими ознаками: гіперболічною аксіологічною оцінкою, контрастним екфрасисом, нагромадженням як стильовою домінантою, макаронічним інкрустуванням. Жорсткого жанрово-стильового ярлика текст не приймає; продук-

тивніше говорити про нього як про артефакт стильового пограниччя, де елокуція виконує функцію риторичної інтеграції різнорідних матеріалів. Перспективи дослідження пов'язані з порівняльним аналізом елокуції в інших політичних творах Верещинського (*Publika, Gościniec, Wojsku Zaporoskiemu...*) та з його зіставленням із апаратом сеймових промов сучасників – П. Скарги, Я. Замойського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович М. Студії з часів Наливайка. *Праці Українського історико-філологічного товариства у Празі*. Прага, 1942. С. 104–106.
2. Верещинський Й. Спосіб осади Нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози без затрат для Його Королівської Милості і коштів коронних / пер. з пол.; упор., передм., приміт. В. Шевчука. *Тисяча років української суспільно-політичної думки*: у 9 т. Київ : Дніпро, 2001. Т. 2, кн. 1: XVI ст. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus22.htm> (дата звернення: 15.05.2026).
3. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. 472 с.
4. Сас П. М. С. Оріховський, Й. Верещинський: політико-правові концепції державного устрою. *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Київ : Либідь, 1993. С.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
6. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII ст.: у 2 кн. Київ : Либідь, 2004. Кн. 1: Ренесанс. Раннє бароко. С. 180–190.
7. Assmann J. Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München : C. H. Beck, 1992. 344 S.
8. Genette G. Palimpsestes. La littérature au second degré. Paris : Seuil, 1982. 467 p. (Collection «Poétique»).
9. Korolko M. Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1990. 384 s.
10. Ptaszycki S. Mikołaj Rej z Nagłowic i ks. Józef Wereszczyński. Ustęp z większej całości. Wilno, 1879. 33 s.
11. Sitkova A. O pisarstwie Józefa Wereszczyńskiego. Wybrane problemy. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006. 220 s.
12. Sitkova A. Ślady lektury Józefa Wereszczyńskiego w „Wizerunku”. *Ślady lektury* / red. J. Lyszczyna. Katowice: PAN – Wydawnictwo Gnome, 2012. S. 11–22.
13. Sitkova A. Wprowadzenie. *Wereszczyński J. Gościniec pewny niepomiernym moczygebom a omierzłym wydmikufłom świata tego do prawdziwego obaczenia a zbytów swych pohamowania* / oprac. A. Sitkova. Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2014. S. 7–46.
14. Sitkova A. Kaznodziejski „pojedynek” Józefa Wereszczyńskiego z Jakubem Wujkiem (na przykładzie marginaliów). *Śląskie Studia Polonistyczne*. 2015. № 1 (6). S. 7–23.
15. Wereszczyński J. Sposób osady nowego Kijowa i ochrony niegdy stolice Księstwa Kijowskiego od niebezpieczeństwa wszelkiego bez nakładu J. K. M. i kosztu koronnego: Ich M. panom posłom, na sejmie krakowskim przyszłym podany. Kraków, 1595. Перевид.: *Pisma polityczne ks. Józefa Wereszczyńskiego*. Kraków, 1858. S. 35–57.
16. Ziomek J. Retoryka opisowa. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2000. 360 s.

REFERENCES

1. Antonovych, M. (1942) Studii z chasiv Nalyvaika [Studies from the times of Nalyvaiko]. *Pratsi Ukrainskoho istoryko-filolohichnoho tovarystva u Prazi*. Praha, S. 104–106. [in Ukrainian].
2. Assmann, J. (1992) *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* [Cultural Memory: Writing, Remembrance, and Political Identity in Early Civilizations]. München: C. H. Beck, 344 s. [in German].
3. Genette, G. (1982) *Palimpsestes. La littérature au second degré* [Palimpsests. Literature in the Second Degree]. Paris : Seuil, 467 p. [in French].
4. Korolko, M. (1990) *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*. Warszawa : Wiedza Powszechna, 384 s. [in Polish].
5. Lytvynov, V. (2000) *Renesansnyi humanizm v Ukraini* [Renaissance humanism in Ukraine]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 472 s. [in Ukrainian].
6. Ptaszycki, S. (1879) *Mikołaj Rej z Nagłowic i ks. Józef Wereszczyński. Ustęp z większej całości*. Wilno, 33 s. [in Polish].
7. Sas, P. M. (1993) S. Orikhovskiy, Y. Vereshchynskiy: polityko-pravovi kontseptsii derzhavnogo ustroiu [S. Orikhovskiy, Y. Vereshchynskiy: political-legal concepts of state structure]. *Ukraina – Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
8. Selivanova, O. O. (2006) *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia* [Modern linguistics: A terminological encyclopedia]. Poltava : Dovkillia-K, 716 s. [in Ukrainian].
9. Shevchuk, V. (2004) *Muza Roksolanska: Ukrainaska literatura XVI–XVIII st.* [The Roxolanian Muse: Ukrainian literature of the 16th–18th centuries]: u 2 kn. Kn. 1: Renesans. Rannie baroko. Kyiv: Lybid, S. 180–190. [in Ukrainian].

10. Sitkowa, A. (2006) *Opisarstwie Józefa Wereszczyńskiego. Wybrane problemy* [On the writings of Józef Wereszczyński. Selected problems]. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 220 s. [in Polish].
11. Sitkowa, A. (2012) Ślady lektury Józefa Wereszczyńskiego w „Wizerunku” [Traces of Józef Wereszczyński’s reading in „Wizerunku”]. *Ślady lektury* / red. J. Lyszczyna. Katowice: PAN – Wydawnictwo Gnome, S. 11–22. [in Polish].
12. Sitkowa A. (2014) Wprowadzenie [Introduction]. *Wereszczyński J. Gościniec...*; oprac. A. Sitkowa. Lublin: Wydawnictwo UMCS, S. 7–46. [in Polish].
13. Sitkowa, A. (2015) Kaznodziejski „pojedynek” Józefa Wereszczyńskiego z Jakubem Wujkiem (na przykładzie marginaliów) [Preachers’ „duel” of Józef Wereszczyński with Jakub Wujek (based on marginalia)]. *Śląskie Studia Polonistyczne*. № 1 (6). S. 7–23. [in Polish].
14. Vereshchynskyi, Y. (2001) Sposib osady Novoho Kyieva i oborony kolyshnoi stolytsi Kyivskoho kniazivstva... [The Way of settling New Kyiv and defending the former capital of the Kyiv principality...] / per. z pol.; upor., przedm., prymit. V. Shevchuka. *Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky*: u 9 t. Kyiv: Dnipro, T. 2, kn. 1: XVI st. Available at: <http://litopys.org.ua/suspil/sus22.htm> (accessed: 15.05.2026). [in Ukrainian].
15. Wereszczyński, J. (1858) *Sposób osady nowego Kijowa i ochrony niegdy stolice Księstwa Kijowskiego od niebezpieczeństwa wszelkiego bez nakładu J. K. M. i kosztu koronnego. Pisma polityczne ks. Józefa Wereszczyńskiego*. Kraków, S. 35–57. [in Polish].
16. Ziomek, J. (2000) *Retoryka opisowa* [Descriptive rhetoric]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 360 s. [in Polish].

Дата першого надходження статті до видання: 30.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

